

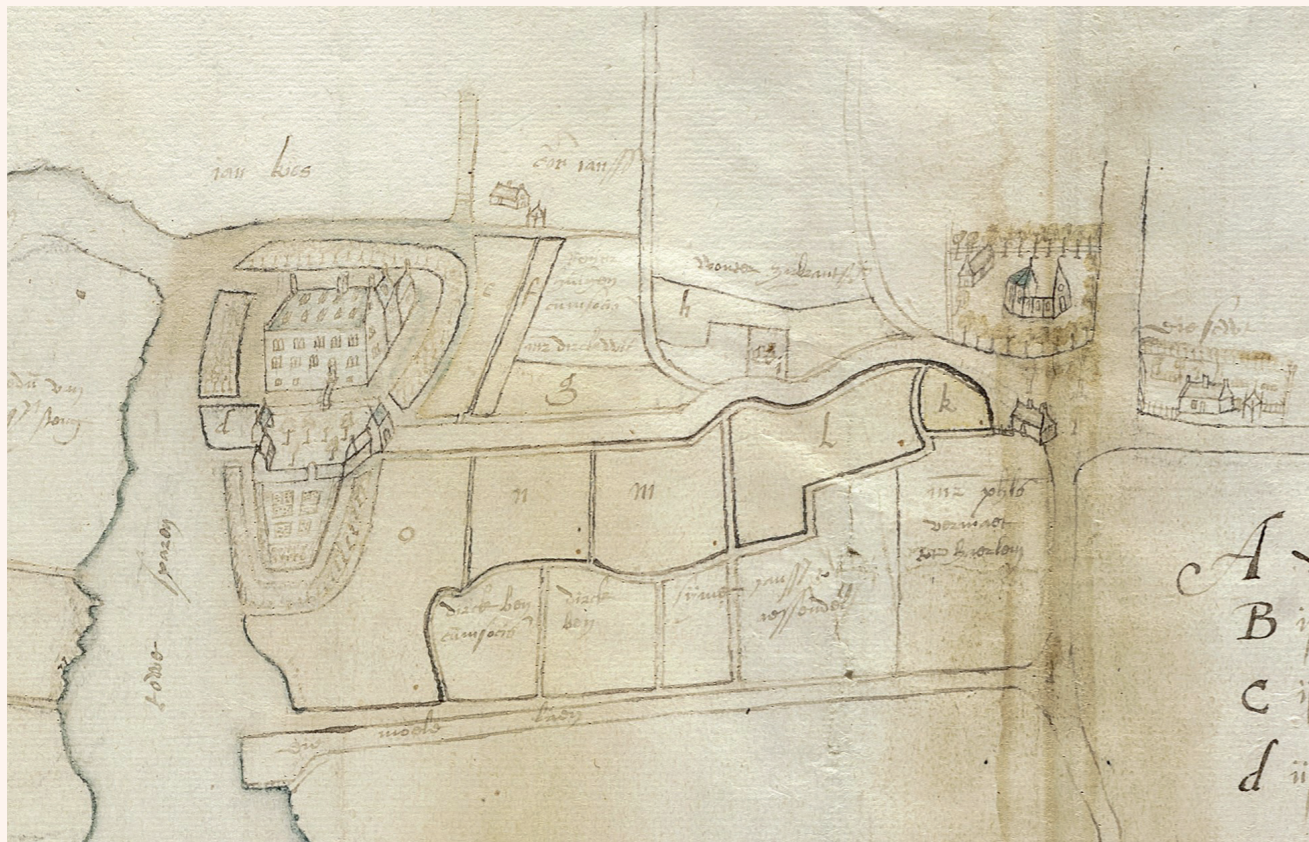
‘Voorheen stond hier slechts eene Capel’

DE BOUWGESCHIEDENIS VAN DE OUDE KERK VAN HEEMSTEDEN

Goed beschouwd begint de geschiedenis van de Oude Kerk van Heemstede op 26 september 1345 in Friesland. Op die dag komt de Hollandse graaf Willem IV in de Slag bij Warns tegen de Friezen om het leven. Ter nagedachtenis laat Gerrit van Heemstede in 1347 een kapel bouwen, in Heemstede.

1 - Detail van de Schetskaart van Haarlem en Heemstede, getekend door Simon Meeuwsz van Edam, 1539, met daarop het ‘Dorp van Heemstede’.

2 - Detail van de kaart van de heerlijkheid Heemstede, getekend door Pieter Bruinsz, 1589, met rechts de ruïne van de kapel, links het Huis te Heemstede (Oude Slot).

Over het uiterlijk van de kapel is weinig bekend. De oudste afbeelding is te zien op een kaart van Simon Meeuwsz van Edam uit 1539 (afb. 1). Die toont een forse toren met spits midden voor het ‘Dorp van Heemstede’. Rechts ervan staat het schip met vier vensters en een koorsluiting. De toren lijkt door een fries in tweeën verdeeld met bovenin de galmgaten. Of de kapel er ook werkelijk zo uitzag komt later nog ter sprake. Vaak geeft dit soort kaarten meer een indruk dan de werkelijkheid weer.

Een volgende afbeelding maakt Pieter Bruinsz een halve eeuw later (afb. 2). Op dat moment is de kapel in ruïneuze staat als gevolg van de vernieling tijdens het Beleg van Haarlem in 1572-1573. De schematische weergave laat een éénbeukig gebouw zien van vier of vijf traveeën diep (inclusief koor). Alleen boven het koor is een dak aanwezig. Van een toren is geen sprake. In plaats daarvan heeft het gebouw een topgevel met daarin de toegang en een rond venster erboven. Opvallend is verder dat de muren van het schip lager zijn dan het koor.

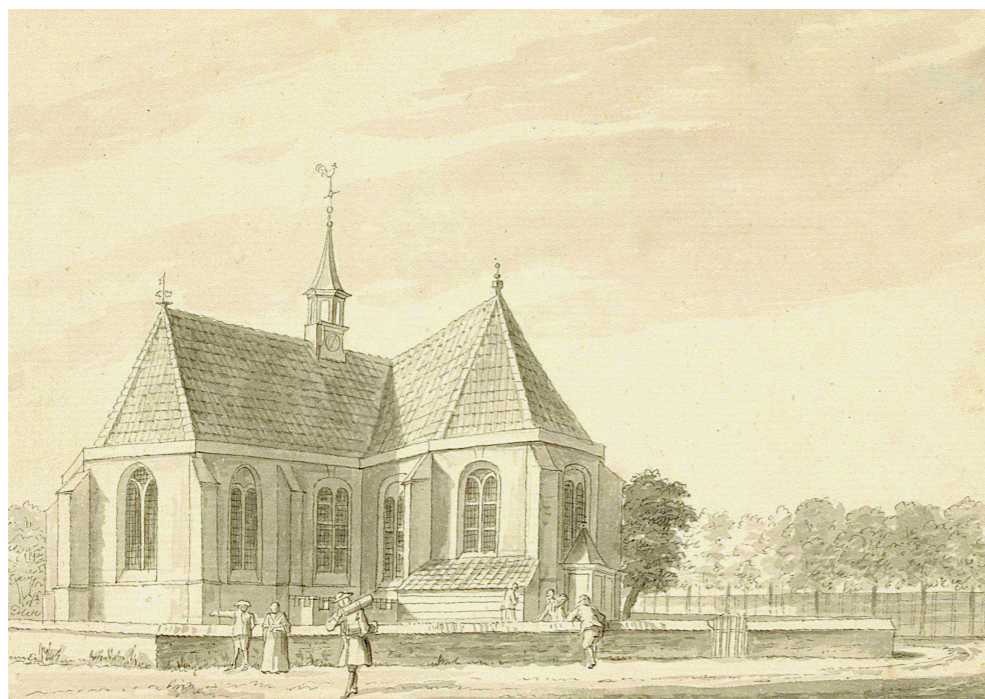
Uit de verschillende bestekken en aanbestedingen voor de herbouw van de kapel blijkt dat deze net zo ‘wyt ende lanck’ gemaakt moest worden als

het oude gebouw.¹ De gegeven maten komen neer op een breedte van ruim zeven en een halve meter. Over de lengte is niet iedereen het eens. Waarschijnlijk ging het om zo’n eenentwintig meter voor de zijgevels zonder de koorsluiting. Van de kapel moesten vijf muurdelen met bijbehorende steunberen blijven staan. Die laten zich ook met niet al te veel moeite aan het gebouw aflezen. Het gaat om de drie muren van het koor en de twee aan de noord- en de zuidzijde van de daaropvolgende travee, rood aangegeven op de tekening (afb. 3). Het eerste waarin deze zich onderscheiden van de rest van kerk is de doorlopende natuurstenen waterlijst die ter hoogte van de onderzijde van de vensters is aangebracht (afb. 4). Een tweede kenmerk zijn de metseltekens aan de noordzijde. Het gaat om een dubbele ruit en een Andreaskruis die met verglaasde bakstenen zijn aangebracht. Over de betekenis van dergelijke tekens is weinig bekend. Verondersteld wordt dat ze als symbolen van volksgeloof een beschermende functie werd toegekend.

Het minst opvallende maar wel belangrijkste verschil met de rest van de kerk is het formaat van de bakstenen. Die zijn net iets groter dan bij het latere muurwerk.² Maar voor een gebouw uit het midden van de 14de eeuw zijn

Veel bouwkundige begrippen worden uitgelegd in de Woordenlijst op blz. 186. Vanwege de vele verwijzingen naar afbeeldingen, zijn de afbeeldingen in dit hoofdstuk genummerd.

17 - Tekening van Cornelis Pronk uit 1727 van de 'Kerk tot Heemstede buiten Haerlem' vanuit het noordoosten. In de hoek tussen het koor (links) en de dwarsbeuk (rechts) zijn verschillende aanbouwen te zien en tegen de dwarsbeuk een portaal.

In 1645 laat Pauw in zijn testament optekenen dat hij in Heemstede wil worden begraven. Daarvoor moet een tombe worden gemaakt met een inscriptie erop.²⁵ Kort na het overlijden van de heer van Heemstede in 1653 wordt dit monument van de hand van Pieter de

Keyser opgesteld tegen de oostmuur van het koor (zie blz. 115).

INFORMATIE UIT TEKENINGEN

Na het vergroten van de kerk aan de noordzijde lijkt het ruim een eeuw rustig te zijn geweest. Tekeningen uit het begin van de 18de eeuw wekken de indruk dat, anders dan nu het geval is, alleen de vensters in het koor spitsbogen hebben (afb. 17). In het 17de-eeuwse werk lijken er rondboogvensters aanwezig, zoals ook enkele ontwerptekeningen tonen. Op het dak staat nog het kleinere torentje met spits. Deze dakruiter moet volgens het bestek ruim zes en een halve meter hebben gemeten vanaf de nok tot aan het kruis en de koperen haan. Ter bescherming was het houtwerk aan de buitenzijde met lood bekleed en binnen in de lantaren geschilderd. De spits was gedekt met leien. Dat hij zeskantig was, zoals Jan Allertse in zijn memorie had voorgesteld, kon worden opgemaakt uit een restant van het basement dat helaas bij de restauratie van 1995 is verwijderd.

De verschillende tekeningen van de kerk uit de 18de eeuw laten ook zien dat er diverse aanbouwen tegenaan staan. Zo zijn voor de verschillende toegangen

18 - Detail van een tekening van Hendrik Spilman van de westzijde van de kerk kort voor 1759. Voor de westgevel staat een houten portaal. Rechts naast de kerk is nog net de vermoedelijke consistorie te zien.

houten portaaltjes geplaatst met een tentdak. Tegen de dwarsbeuk is aan de oostzijde een houten berging gemaakt en in de oksel met het schip bevindt zich een met kantelen ommuurde ruimte. Waarvoor die diende, is onbekend. Tegen de zuidgevel is aan de westzijde een klein gebouw met bakstenen muren en een pannendak te zien, waarschijnlijk de consistorie (afb. 17 en 18).

EEN NIEUWE TOREN

In 1759 wordt om onbekende redenen de dakruiter vervangen door de huidige toren. Deze wordt niet op de plaats van de oude gebouwd, maar op de aansluiting met de nok van de dwarsbeuk (afb. 19). Het werk wordt gegund aan timmerman Johan van Ek, die daarvoor 1200 gulden ontvangt.²⁶ Opvallend aan

de nieuwe toren is dat deze meer lijkt op het ontwerp van Keyser uit 1623. Met het achtkantige grondplan en opbouw met twee lantarens is de nieuwe dakruiter aanzienlijk forser dan de door Allertse gemaakte spits. In de toren komt naast de oude luidklok uit 1487 een nieuwe te hangen, die Jan en Pieter Verbruggen voor 447 gulden gieten (zie blz. 85-89).

Voor de bouw van de nieuwe toren wordt het bovenste deel van het spant ter plaatse verwijderd. Op de 'ogyf binten' wordt met zware balken een raam gemaakt en daartussen een zogenaamde ster. Hierop komen de acht stijlen van het torenskelet te staan dat uit meerdere gebinten is opgebouwd (afb. 20). Fier oprijzend zal de toren lange tijd het silhouet van het dorp bepalen, maar op

19 - Aquarel van Pieter van Loo uit 1768 van de kerk met nieuwe toren gezien vanuit het noorden.

De pastorie van de Oude Kerk

De Achterweg is een van de oudste wegen in Heemstede. Deze straat wordt voor het eerst genoemd in een transportacte van grond uit 1582. Aan die Achterweg op nummer 11, op de kop van de Meerweg, staat een wit herenhuis, gebouwd in 1868 in een classicistisch-italianiserende bouwstijl. Het is de voormalige pastorie van de Nederlands Hervormde Gemeente. Maar deze pastorie was niet de eerste. Er waren twee voorgangers, waar we niet zo veel van weten.

Op de tekening van Balthasar Florisz van Berckenrode uit 1627 (zie blz. 132-133) staat een 'Predikants hujs en Boogaert' (boomgaard) afgebeeld. Dit was de eerste pastorie, waarvan we verder weinig weten.

De tweede pastorie stond op de hoek van de Achterweg en de tegenwoordige Laan van Insulinde, aan de rand van de huidige Indische buurt. Op deze plek lag in de 17de eeuw de kwekerij van de ambachtsheer van Heemstede: weilanden en grond die werd gebruikt voor de teelt van aardappelen en groenten. In dit gebied lag het Hofje van Panhuys, een kleine hofstede. Deze werd gekocht door de Amsterdamse koopman Isaack Minit, die de hofstede samenvoegde met een nabijgelegen buitenplaats. Toen Dirk van der Meer in 1722 eigenaar werd, werd de naam gewijzigd in 'Meer en Dorp', refererend aan de naam van de nieuwe eigenaar en de ligging bij het toen nog niet gedempte Haarlemmermeer en het dorp. In 1730 ging het bezit voor 5000 gulden door naar Carolus George Serrius uit Amsterdam, die het herdoopte in 'Carelsrust'. Na zijn dood in 1737 verkochten de erfgenamen het aan Jan Pranger, voormalig directeur-generaal van de West-Indische Compagnie in West-Afrika. Deze gebruikte weer

de naam 'Meer en Dorp'. In 1756 kwam het gebied in handen van de Nederduits Gereformeerde (Hervormde) Kerk. Het huis werd toen als pastorie in gebruik genomen. Van deze tweede pastorie hebben we geen afbeelding. Er is wel een interieurafbeelding met 'herder' Nicolaas Beets met zijn kerk op de achtergrond (zie blz. 64).

DE NIEUWE PASTORIE

De nieuwe pastorie die in 1868 werd gebouwd wordt wel 'de pastorie van Beets' genoemd, maar is van na zijn tijd in Heemstede, want Beets was daar van 1840 tot 1854 predikant. Beets bleef veertien jaar in Heemstede, zijn opvolger Bernardus Gewin zeven jaar, en vervolgens Willem Jacobus Geselschap slechts drie jaar. De Hervormde Kerk vergoedde iedere keer de verhuiskosten van de nieuwe predikant en de pastorie werd dan opgeknapt. Maar het gebouw werd steeds ouder en voldeed niet meer. Vanaf 1862 discussieerde het kerkbestuur over de bouw van een nieuwe pastorie, want 'Al de predikanten, die ter vervulling der beide laatste bestuurhebbende vacatures een beroeping van ons ontvingen, en de plaats tevens in ogeschouw namen zagen er tegen op, en wij geloven stellig dat het

Vanaf de Meerweg zicht op de Achterweg met de pastorie en de Hervormde Kerk. De pastorie stond aan de Achterweg, maar keek uit op de Meerweg, een landweg, later grindweg tussen weilanden die richting de Ringvaart liep. De kar linksvoor wordt getrokken door twee trekhonden. Schilderij van Jan Fabius (1820-1889) uit 1875, in 2018 geveild bij Christie's. Afmetingen onbekend.

Het Van Bolderorgel, de 'koning' van de kerk

Het orgel wordt wel de koning van de instrumenten genoemd. Het is groot, geeft een machtig geluid en kan oneindig veel verschillende klankkleuren weergeven. De Oude Kerk heeft ook zo'n 'koning', het monumentale Van Bolderorgel. Toch heeft dat er niet altijd gestaan.

Tot het begin van de 19de eeuw had de Oude Kerk helemaal geen orgel. Een voorzanger – die meestal ook de koster en schoolmeester was – zorgde ervoor dat het zingen van de psalmen gelijk en op de juiste toonhoogte verliep. Hij leerde de melodie lettergreep voor lettergreep aan, zodat er ook geen ritme in het gezang te horen was. Orgelspel was uit den boze, dat was veel te rooms! Daarin kwam eind 18de eeuw voorzichtig verandering. In 1773 werd door de Staten-Generaal de nieuwe, 'modernere' psalmberijming ingevoerd en dat was in veel steden en dorpen aanleiding ook een orgel in hun kerk te plaatsen. Maar in Heemstede waren ze nog niet zover.

KABINETORGEL

Het duurde tot 1819 voor in de Oude Kerk de eerste orgelklanken te horen waren. Een aantal Heemstedse notabelen had geld ingezameld, waarvan een kabinetorgel (een klein orgel dat 'verstopt' is in een kast) uit 1807 van een onbekende orgelbouwer werd aangeschaft. Leonardus van den Brink, die later het orgel voor de Heemstedse Bavo zou bouwen, verbreedde het front en liet het op het oksaal (de galerij) tegenover de kansel plaatsen.

De eerste vaste organist was Hendrik Outhoff en direct na zijn aanstelling in 1821 werd een reglement voor de organist van kracht. Daarin stond onder andere dat hij *'moet zorgdragen, dat gedurende de kerkdienst geen gesprekken op het oksaal worden gehouden, geen geraas gemaakt of iets bedreven wordt dat strijdig is met den eerbied aan den godsdienst verschuldigd'*. Hij kreeg een salaris van 75 gulden per jaar, plus 15 gulden voor de orgeltrapper. Je zou verwachten dat met de komst van het orgel de voorzanger zou verdwijnen, maar niets is minder waar. Tot vroeg in de 20ste eeuw had de Oude Kerk ook nog een of twee voorzangers.

In 1905 vonden de notabelen en kerkvoogden dat het instrument toch wel wat te klein voor de kerk was. De Goudse orgelbouwer Gabry kreeg de opdracht het kabinetorgel uit te breiden. Een tweede uitbreiding vond plaats in 1935. Met behoud van de kas en bruikbare delen van het bestaande orgel vervaardigde de Amsterdamse orgelbouwer C. Verweij een 'nieuw' orgel. Hij maakte de aandrijving van de windlades elektrisch, zodat de orgeltrapper (die in 1934 één gulden per keer kreeg) niet meer nodig was.

 Het Van Bolderorgel in de Oude Kerk.

Michel Bakker

De luidklokken van de Oude Kerk

Ooit liep de wereld nog niet over van communicatie. Er was geen televisie, computer of smartphone, geen internet, geen sociale media. Je had misschien nog niet eens telefoon of radio, maar je had wel kerkklokken. Die hoorde je van verre. Ze sloegen de tijd, luidden bij geboorte en dood, riepen op tot gebed en waarschuwden bij gevaar.

Kerkklokken hoorden bij het bestaan, bij de gemeenschap, bij de cultuur. Dat is eigenlijk nog zo. Tijdens de coronacrisis luidden ze op bepaalde avonden een kwartier lang: de klokken van 'Hoop en Troost'. Klokken zijn nog steeds dragers van blijde en droeve tijdingen. Ze zijn tegelijk materieel en immaterieel erfgoed. Nog steeds doen ze een geestelijk en werelds appèl.

TWEE KLOKKEN

In Heemstede werd dat appèl aanvankelijk vanuit de toenmalige kapel gedaan. Die katholieke kapel, gesticht na 1345, was gewijd aan de Hemelvaart van Maria (de Tenhemelopneming), Maria Assumpta. Deze kapel vormde destijds de kern van de toen nog kleine woongemeenschap Heemstede. In 1573 werd hij tijdens de roerige twisten met het Spaanse leger geruïneerd. Maar de fundering, de muurdelen van het koor en de laatgotische stijlkenmerken bleven bewaard. Ze werden opgenomen in de huidige Oude Kerk van 1624.

Zelfs de katholieke luidklok van 1487 is er nog, althans het is aannemelijk dat het de oude katholieke klok is. De klok overleefde de Hervorming en het was Paulus Pietersz die op 12 juni 1622,

voorafgaand aan de eerste protestantse godsdiensttoefening, deze klok mocht luiden. Nog altijd is de klok in bedrijf en wanneer hij klinkt, horen we wat de Heemstedenaren hoorden wanneer de toenmalige Mariakapel opriep tot gebed.

Het is niet uit te sluiten dat er vanaf het begin – of vanaf een vroeg moment – ook twee klokken gehangen hebben. Indien dat het geval was, weten we niet welke klok toen groter of kleiner was. Elders in dit boek beschrijft Daan Kerkvliet het uurwerk. Hij geeft aan dat het dateert van vóór 1656 en twee klokken kan aansturen. Dat is dus nadrukkelijk voorafgaand aan de verderop in dit hoofdstuk besproken klok van Verbruggen uit 1759. Elk half uur slaat de tegenwoordige kleine klok aangedreven door het uurwerk het naderende aantal uren, dus om half elf slaat hij er elf. Op de hele uren slaat de zware klok, waarover later meer. Twee klokken zijn noodzakelijk als er zowel op de hele als de halve uren voluit geslagen wordt. Met één klok zou het onduidelijk zijn hoe laat het was.

De Moerklok

De klok van 1487 heet Moerklok omdat hij is gegoten door Gobelinus Moer

 De dakruiter van de Oude Kerk met daarin de twee luidklokken.